

**Imagine și imaginar în literatura antică.
Studiu de caz: Ovidius despre geți**

Dr. FÁBLAN ISTVÁN
Universitatea „Petru Maior”
Târgu-Mureș

Abstract

Image and Imaginary in Ancient Literature. Case Study: Ovidius about the Getae

We consider important the debate about this topic, in order to demonstrate that behind each negative stereotype created about a nation is an offensive purpose of conquering and transforming the „Other” in „Us.”

The starting point is that the construction of an identity is build at the intersection of two axis: the reality and the imaginary, and it relies itself in greater part on an collective imagination. That is why, when we hear what some people believe about the other, we have to adopt some „reading grids” in order not to be deceived by the distorted and caricatured typologies and stereotypes which characterize the Other for explaining the Self.

However it may be, reading the most different texts we have to accept that „there is no innocent text”- as Zoe Petre assures us. The aim of this paper is to see in which measure ancient literary texts can be revealing in characterizing „barbarian” places and peoples from the point of view of identity vs. alterity. Each individual and group exists in a real physical environment, but his/their identity is based on an collective imagination. The Dacians seemed for the Greeks and Romans as a primitive population, mostly because they were not so known as the Persians, Egyptians and because their lack of knowledge was completed by their imagination. What remained from the ancient texts are copies of the most interesting excerpts about miraculous facts, written by those who used secondary sources and actually never met the described population face to face. So, the Dacians (mistaken with the Scythians because of Herod) became a paradigm of the „other:” nomads, bad navigators, invincible, with a cruelty which broke all the unwritten laws of the Greek cities, they were the purest alterity. Prejudice is a leitmotif for Ovidius, who might be the most illustrious example (even if before him Propertius mentioned: „...at the Getae is always winter”). The exile case of the great Latin poet is a sample of mentality concerning the idea of identity/alterity and that because, travelling (even if exiled) means „to play in a subtle way with

space and time and to accept losing direct contact with the land and place of origin," actually it means to confront your opinion and morale with those of the strangers.

Keywords: *identity, barbarians, Romans, Ovidius, Getae*

Considerăm importantă dezbateră subiectului, pentru a demonstra că în spatele fiecărei stereotipii negative create despre o națiune se află un scop ofensiv de cucerire și de transformare a „Celuilalt” în „Noi.”

Ideea de la care trebuie să pornim este că, construcția identitară se clădește la intersecția a două axe: a realului și imaginarului; ea se bazează în bună parte pe un imaginar colectiv. De aceea, când auzim ce cred unii despre ceilalți trebuie să adoptăm anumite „grile de lectură” pentru a nu ne lăsa înșelați de tipologiile și stereotipurile distorsionate și caricaturale ce-l caracterizează simplist și preconcepțat pe Celălalt pentru a se explica pe Sine.

Oricum ar fi, citind critic cele mai diferite scrieri, trebuie să acceptăm că „*nu există text inocent*”¹ - după asigurările cercetătoarei Zoe Petre. Vom încerca să vedem în ce măsură textele literaturii antice pot fi edificatoare pentru caracterizarea locurilor și a neamurilor „barbare” prin perspectiva relației *identitate/alteritate*.

Identitatea se poate defini ca o construcție „*permanentă de caracteristici și apartenențe simbolice, care marchează limitele variabile între două polarități: înăuntru și afară. Între cele două polarități există spații mixte, metisate, care interferează și care constituie locul schimbărilor interculturale.*”¹ Problemele reale apar atunci când procesul de autodefinire este prea greu de înfăptuit și apar procese de categorisire și de atribuire - *stereotipurile* - care sunt necesare, dar care pot merge până la caricatura superficială și generalizarea abuzivă.² Noțiunea de stereotip desemnează opinii preluate de-a gata și imagini rapid elaborate,

¹ Philippe Blanchet, Michael Francard, *Dicționarul alterității*, s.v. *Identități culturale*, p. 328-339.

² Jean-Marie Seca, *Dicționarul alterității*, s.v. *Stereotip*, p. 627-631.

fiind sinonime cu clișeu.³ Stereotipurile sunt mai mult negative și duc la accentuarea diferențelor de imagine între grupurile sociale: Noi vs. Ei.

Termenul de stereotip poate desemna și o primă reacție, de obicei primară, un clișeu, mediatizat prin limbaj, influențat câteodată în mod asociativ și care poate fi activat automat în raport cu toate tipurile de indivizi, grupuri, obiecte, pe baza înfățișării lor, a apartenenței lor sociale sau culturale sau a oricărui alt gen de caracteristică vizibilă sau ascunsă.

„Stereotipurile sunt niște teorii implicite ale personalității, pe care le împărtășesc indivizii aparținând unei entități date cu privire la ansamblul atributelor sau membrilor unui alt grup sau ai grupului propriu. Ele cristalizează credințe și cunoștințe, bazându-se pe mecanisme de simplificare a complexității sau de generalizare pornind de la categorisirea unor informații fie incomplete sau prea numeroase.”⁴ Stereotipurile pot fi pozitive, dar cel mai adesea sunt negative, niciodată neutre.

Pentru un cititor lipsit de exercițiul constant al textelor antice și din cauza sensului modern, cuvântul *barbar* poate comporta o conotație peiorativă, ofensatoare.

Herodot, considerat cel mai important ideolog al identității elene în secolul al V-lea a.Chr., după confruntările cu Imperiul Ahemenid, este și cel mai important dintre cei care îi definesc pe barbari în contrast cu elenitatea exemplară pe scena teatrală. Teatrul, de asemenea, pune în scenă excesele ce-i caracterizează pe barbari pentru a evidenția și a lăuda cumpătarea exemplară a elenității.⁵

Scriitorii greci și romani percepeau o diferență fundamentală între civilizația lor și grupurile pe care le numeau „barbari.” Considerau pe acești *barbari* ca fiind foarte diferiți față de romani și de greci.

³ Interesant pentru stereotipiile antice este călătoria aeriană în jurul lumii imaginată de Lucian cândva în sec. II p.Chr.: „...Și de câte ori priveam la ținuturile geților, nu-i vedeam decât luptând. Ori de câte ori treceam la sciți, mi-era dat să văd rătăcind în căruțe. Aruncându-mi puțin privirile în cealaltă parte zăream pe egipteni muncind pământul. Fenicianul făcea negustorie, cilicianul prăda, laconianul bicinia sclavii, iar atenianul pleda în procese.” *Izvoare*, I, 1964, p. 613.

⁴ J. M. Seca, *op. cit.*, p. 629.

⁵ Zoe Petre, *Practica Nemuririi*, București, Editura Polirom, 2004, pag. 9.

Grecii au folosit cuvântul *barbaros* pentru a desemna colectiv pe toți cei care nu vorbeau limba greacă. Termenul s-a transmis mai târziu și romanilor. Orice necunoscut care vorbea în oricare dintre dialectele Greciei era *xenos*, iar non-grecii erau numiți *barbaroi*. Pe măsura definirii percepției de identitate a grecilor ei au opus pe cei de un neam cu ei: *hellenes* și străinilor: *barbaroi*.⁶

Romanii au preluat definiția cuvântului barbar de la greci, care se referea la moravurile bizare, limbile străine, dar între cele două definiții a existat o deosebire: grecii înțelegeau prin civilizație originea elenă, iar la romani acesta depindea doar de educație. Romanii, din două motive, nu puteau folosi noțiunile contrare asimetriche *noi vs. barbarii*: pe de o parte, pentru că și romanii aveau origine barbară și, pe de altă parte, pentru că nu toți romanii erau barbari.

În genere, se poate observa că autorii antici au descris aceste popoare barbare în două feluri (ambele la extrem): câteodată ca fiind popoare sălbătice, strănii, necivilizate, având moravuri neplăcute, altă dată au idealizat aceste popoare ca fiind nobile, simple, rămase neatînse de modul de viață sofisticat. De asemenea, se poate observa la autorii clasici folosirea unor stereotipuri verbale în descrieri, ca: neobișnuit de mari, foarte puternici, sălbatici și copilăroși în multe privințe.⁷

Un aspect ce nu trebuie neglijat este că cele mai multe informații despre popoarele „barbare” datează din timpul războaielor purtate cu acestea. (De exemplu, Polybus și Caesar, ca să luăm modelele cele mai spectaculoase). Nu trebuie, deci, să ne mire stereotipurile care marșează pe ideea diferențierii, a spectaculosului negativ, a extremelor de toate tipurile în opoziție cu o societate „civilizată” dominată de legi, urbanism, spirit democratic.

Cât privește etnia cu numele *Getai*, a fost în literatura greacă „purtător al unor sensuri care transcend de fiecare dată faptele, identitatea și istoria

⁶ *Ibidem*, p. 9.

⁷ Peter S. Wellis, *The Barbarians Speaks. How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe*, University of California Press, 2002, pag. 100.

reală a geților, transformându-i în personaje exemplare ale reprezentărilor despre hotarele lumii: imagine a Celuilalt. Astfel, geții sunt o persoană fictivă, un amestec între realitatea istorică și proiecțiile imaginarului grec, definindu-se pe sine prin contrast cu variatele ipostaze ale Străinului.”⁸

Geto-dacii le păreau grecilor și romanilor ca fiind definiți de primitivitate. Geții nu erau printre neamurile cele mai cunoscute la greci, spre deosebire de persi, egipteni etc. și, din această cauză, cunoștințele lor despre acest neam au fost întregite prin adăugarea imaginației. Ceea ce ni s-a păstrat din scrierile antice despre geto-daci sunt copii ale celor mai interesante pasaje cu fapte miraculoase din operele primare și avem doar descrieri externe și mai puțin din cele făcute de cei care i-au cunoscut nemijlocit pe geto-daci.⁹ Astfel, geții (confundați adeseori cu sciții datorită istoriilor vehiculate de Herodot) deveneau figura exemplară a *Celuilalt*: nomazi, străini de navigație, invincibili, cruzimea lor încălca toate legile nescrise ale cetăților grecești, erau cea mai pură alteritate.

Este clar că izvoarele literare nu pot creiona realitățile antice în ceea ce îi privește pe geți din două motive: în primul rând, fragmentarea știrilor literare privitoare la istoria Daciei înaintea lui Alexandru cel Mare, ba chiar dacă este vorba de o „istorie pragmatică” nici până la Burebista. Al doilea motiv ar fi „calitatea” (realismul?) izvoarelor. Nu pot fi ignorate „*părtinirea, subiectivitatea, exagerările*” autorilor antici al căror prim scop era îndeplinirea exigențelor literare.¹⁰ Geto-dacii se aflau la „periferia intereselor” scriitorilor antici și, de multe ori, imaginea lor a fost percepută de greci sau de romani prin prisma propriilor lor (ale mediteraneenilor) interese și canoane. Învățații lumii clasice au fost interesați de geto-daci doar în măsura în care acești „barbari” au avut contacte cu lumea „civilizată” sau făceau un lucru „inedit.” Acest „inedit” dacă nu era găsit, era creat pentru că - așa cum arată Zoe Petre - geto-dacii erau unul din exemplele ce susțineau teoria despre

⁸ Zoe Petre, *op. cit.*, p. 362.

⁹ Susan P. Mattern, *op. cit.*, p. 78.

¹⁰ Pârvan Vasile, *Getica. O protoistorie a Daciei*, (ediția II), București, 1982, p. 366-368.

civilizațiile barbare. Cea din urmă problemă - *a construcției alteritare livești* -, deși mai puțin evidentă decât prima, este mai dificil de elucidat pentru că include subtile nevoi de interpretare: literatura transmite adeseori păreri subiective, care pot fi eronate prin exagerările în sens pozitiv sau negativ.

Unul din locurile comune cele mai des uzitate privitoare la habitatul geto-dacilor (atât înainte, cât și după cucerirea romană) este tema climatului ostil al teritoriilor nord-dunărene. Într-adevăr, prin comparație cu clima Greciei și a Italiei, ținuturile geto-dacilor sunt mai puțin călduroase, dar vom vedea în cele ce urmează că această diferență este prezentată exagerat.

Această idee preconceptută va fi reluată mereu, poetul Ovidiu fiind, credem, cel mai elocvent exemplu (mai avem însă și cazuri anterioare: poetul Propertiu pomenește despre: „...geții la care e mereu iarnă...”¹¹). Cazul exilului marelui poet latin este o mostră de gândire după canoanele de identitate/alteritate și aceasta pentru că a călători - inclusiv ca ostracizat - înseamnă „a te juca subtil cu timpul și cu spațiul și a accepta pierderea contactului direct cu pământul și locul de origine”¹² înseamnă să-ți confrunți opiniile și moravurile cu ale străinilor.

Călătorind, vei reține povești, anecdote, glume, amintiri pitorești - toate contrastând (mai ales) cu ținuturile natale. În genere, se poate aprecia că tabloul în care Ovidiu zugrăvește locurile și oamenii de la Pontul stâng este unul exagerat, în sens negativ, și de aceea aceste „informații” versificate sunt de multe ori fabulații scrise cu un scop exact: justificarea încetării exilului. Spunea - cu „înfrigurare” - poetul: „mă găsesc într-un ținut foarte apropiat de Carul Mare, (Proxima Sideribus tellus Erymathidos ursae) / pe un pământ ars de ger năprasnic.../ Vai! Cât de aproape de mine este capătul pământului!”¹³ „Sufăr dureri negrăite aici, părăsit între dușmani; Nimeni n-a fost surghiunit în depărtări așa de mari. Eu numai fost-am trimis lângă a Istrului guri insepțite, Unde de-

¹¹ *Izvoare*, I, p. 265.

¹² Ferreol-Guy, *op. cit.*, p. 99-104.

¹³ *Izvoare*, I, p. 278-279.

a Polului Nord geruri cumplit rebegesc.”¹⁴ Cât despre localnicii sarmații, besi și geți: „populațiile acestea par strivite de axa polului care tremură. / Peste tot e zăpadă; nici soarele, nici ploile nu o pot topi pe cea care a căzut; / Boreas o întărește și o face să dăinuească veșnic.” Ori „Oamenii se feresc de gerurile rele îmbrăcând piei de animale și pantaloni cusuți; / numai fața li se vede din tot trupul. / Deseori auzi sunând firele de păr când sunt mișcate din pricina gheții ce atârnă din ele / și barba cea albă le strălucește din pricina gerului care a pătruns-o. / Vinul păstrează forma vasului și rămâne solid atunci când îl scoți din el; / Aici nu este băut ca vin curat, ci în bucățele pe care și le trec unii altora.”¹⁵ E clar că Dobrogea se afla într-o perioadă de glaciațiune la începutul sec. I p.Chr., iar A. Rădulescu notează: „o anumită încărcătură de subiectivitate evidentă” pentru „gingașul poet,” ce într-o zonă cu un climat temperat-continental se vede abandonat „într-un ținut înghețat, zguduț de furia vânturilor și de furtuni cu grindină.”¹⁶

Clima dură produce oameni duri, care, în concepția lui Ovidius, nu cunosc limba civilizației greco-romane, nu vorbesc altă limbă decât cea locală: „Doar la puțini mai găsești vreo urmă de limbă grecească, schimonosită și ea de - al barbarului glas. Printre norodul de aici nu se află niciunul să poată spune în graiul latin chiar cel mai simplu cuvânt. Eu chiar, poetul roman - iertați-mă, Muze - silit sunt de obicei să vorbesc în al sarmaților grai. Din a dezvățului lungă pricină - deși mi-e rușine - spun, în memorie-mi vin vorbe latine cu greu. Nu mă îndoiesc că și-n cartea aceasta găsești nu puține vorbe barbare: a fost locul de vină, nu eu.” Dar concluzia poetului este una surprinzătoare și arată clar concepția romană despre alteritate: „Eu sunt aicea barbar, căci nu-s priceput de niciunul; graiul latin, când l-aud Geții, prostește surâd.”

Cât despre apucăturile războinice ale geților: Ovidiu - „poetul răsfățat al înaltei societăți romane, omul care n-a atins în tinerețe alte arme decât ale plăcerii?” - se vede nevoit acum, în timpul exilului tomitan (8-17 p.Chr.), să apuce sabie și

¹⁴ Ovidiu, 1, *Tristele* (II, v. 179-218), *Scrisoare către Augustus*, traducere versificată de St. Bezdechi.

¹⁵ *Izvoare*, I, p. 283.

¹⁶ D. Protase, A. Suceveanu, *Istoria românilor*, Vol. II. *Daco-romani, romanici, alogeni*, București, 2001, p. 659-660.

scut, iar pe părul cărunt să-și pună coif ca să se apere de barbarii ce dau târcoale cetății.¹⁷ Despre orașul Tomis și locuitorii lui - orașul era înconjurat de ziduri nu prea înalte, „cu pază pe ziduri și zăvor pe la porți, împiedicând astfel pe dușmănoșii de geți” (*Tristele*, III, 14, v. 27) să pătrundă în ea. „Aici nu se găsesc cărți de la care să am un îndemn și inspirație...;” „...în loc de cărți, șuieră săgețile și armele” prin aer. „Cea mai mare nenorocire este să trăiești între besi și între geți! Cea mai mare nenorocire este să-ți aperi viața prin porți și prin întărituri de cetate și de-abia să ai siguranța în puterile locale” (*Tristele*, IV, 1, v. 67-106). „Cât tânăr am fost, am fugit de luptele cele aspre ale oștirii și cu mâinile mele n-am atins decât armele plăcerii. Iar acum la o vârstă înaintată (de peste 50 de ani - n.a.), pieptul mi-l apăr cu sabia, coastele cu scutul și părul meu albit îl vâr sub coif. Când paznicul ne anunță, din locul de observație, prind numaidecât armele cu mâna mea timidă. Dușmanul crud (getul - n.a.), purtând arcul și săgețile sale îmbibate în venin, se arată sub ziduri cu calul său găfâind.”

Prin licențele lui poetice „rotunjește” imaginea sângeroșilor geți prin versuri meșteșugite, care, desigur, stârneau fiori concetățenilor săi și asta pentru că îi era teamă să nu piară „străpuns de un arc getic,” deseori făcând referiri la barbarii ce dădeau ocoale cetății grecești ca lupii la stână;¹⁸ „țărmlul stâng [al Pontului] este barbar și deprins cu prădăciunile lacome: / omorul, măcelurile și războaiele sunt veșnice aici.”¹⁹ „Mă aflu pe un pământ barbar la capătul lumii noastre mari / un loc care este înconjurat de dușmani cruzi;”²⁰ „Sarmații și geții sunt mai numeroși. / Îi vezi călări, venind și ducându-se prin mijlocul drumurilor. / Între ei nu-i unul care să nu poarte tolbă, arc / Și săgeți îngălbenite de veninul viperei. / Au glas aspru, chip sălbatic și sunt cea mai adevărată întruchipare a lui Marte (*Vox fera, trux vultus, verissima Martis imago*). / Părul și barba lor n-au fost tunse niciodată. / Mâna for dreaptă e totdeauna gata să înfigă cuțitul, / pe care îl are legat la șold orice barbar.”²¹

¹⁷ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, p. 189.

¹⁸ Ovidiu, *Scrisori din Pont*, III, 5, 45, *Izvoare*, I, p. 325.

¹⁹ Idem, *Tristele*, I, 11, 31-32, *Izvoare*, I, p. 275.

²⁰ *Ibidem*, V, 2, 31-32, *Izvoare*, I, p. 297.

²¹ *Ibidem*, V, 7, 13-20, *Izvoare*, I, p. 299-300/301.

El este un nefericit „poet între acești geți lipsiți de omenie” și conchide că „Nu este în toată lumea un neam mai sălbatic decât geții (Nulla Getis toto gens est truculentior orbe).”²²

²² Idem, *Scrisori din Pont*, 1, 5, 66, *Izvoare*, I, p. 313.